

DEPREMİN TOPLUMSAL BOYUTU

Prof. Dr. Veysel BOZKURT*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 06 Şubat 2023 günü Kahramanmaraş merkezli yıkıcı depremlerin toplumsal etkilerini incelemektir. Araştırmada depremzedelerin deprem anındaki deneyimleri, yaşanan hasar ve kayıplar, kurtarma ve yardım faaliyetleri ile deprem sonrasında yaşadıkları psiko-sosyal sorunların boyutları, onların perspektifinden anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca depremzedelerin yaşadıkları afete atfettikleri anlam da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma, yıkıcı depremlerden üç hafta sonra, katılımcı gözlem ve esnek nitel görüşme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Depremzedelerin hassasiyetleri dikkate alınarak, görüşmeler doğal akışı içinde yapılmış ve depremzedelerin sözlerini kesmemeye özen gösterilmiştir.

Deprem sonrasında bölgede güçlü bir pro-sosyal davranışın (toplumsal dayanışmanın) geliştiği gözlenmiştir. İlk günlerde az da olsa anti-sosyal davranışlar (yağma ve suç) örnekleri görülmüş, ancak kısa sürede kontrol altına alınmıştır. Görüşme yapılan depremzedelerin büyük bir bölümünde uykusuzluk, kaygı, korku, sinirlilik, konsantrasyon sorunları, unutkanlık, anlamsızlık ve gelecek kaygısı gibi psikolojik belirtiler gözlen-

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul, TÜRKİYE,
vbozkurt@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7623-3132>

Makale Geliş Teslim Tarihi: 26.05.2023
Makale Kabul Tarihi: 15.06.2023

miştir. Kadınlar, çocuklar ve yoksullar diğer gruplara kıyasla depremden daha olumsuz etkilenmişlerdir.

Ayrıca yaşanan depreme atfedilen anlam, kişinin eğitim, gelir ve dini bağlılık düzeyine göre değişmektedir. Görüşme yapılan katılımcıların bir bölümü depremin yıkıcı etkilerini tabiat kuralları, denetimsizlik, rük binalar gibi nedenlerle açıklarken, daha büyük bir bölümü de depremi gnahkârlıkların bir sonucu veya Tanrının bir cezası olduğunu düşünmüşlerdir.

Deprem bölgesinde, depremin neden olduğu stres ve kaynakların sınırlı olması ve aynı deprem çadırı alanlarının paylaşılmasının etkisiyle, göçmen karşıtlığı yoğun bir şekilde gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş depremleri, psiko-sosyal sorunlar, pro-sosyal davranış, anti-sosyal davranış ve anlam atfetme.

THE SOCIAL DIMENSION OF EARTHQUAKE

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the social impact of the devastated earthquakes in Kahramanmaraş on 06 Feb 2023. The experiences of earthquake survivors during the earthquake, the extent of damage and losses, the rescue and relief efforts, and the dimensions of psychosocial problems faced in the aftermath were investigated from the perspective of the survivors. In addition, the study aimed to uncover the meaning that survivors attributed to the disaster they had experienced.

The research was conducted three weeks after the destructive main earthquakes using participant observation and flexible qualitative interviews. Sensitivity to survivors was taken into account and interviews were conducted in a natural flow, ensuring that their voices were not interrupted.

Strong pro-social behaviour (social solidarity) was observed in the region after the earthquake. Although there were a few instances of anti-social behaviour (looting and crime) in the first few days, these were quickly brought under control.

A significant proportion of the earthquake survivors interviewed showed psychological symptoms such as sleeplessness, anxiety, fear, irritability, concentration problems, forgetfulness, feelings of lack of meaning in life, and concerns about the future. Women, children and the poor were more negatively affected by the earthquake than other groups.

The meaning attributed to the earthquake varied according to people's level of education, income and religious affiliation. While some participants explained the destructive effects of the earthquake in terms of

natural laws, lack of regulation or poorly constructed buildings, a larger proportion believed that the earthquake was a consequence of sins or a punishment from God.

In the earthquake-stricken area, intensified anti-immigrant sentiment was observed due to the stress caused by the earthquake, limited resources, and the sharing of the same earthquake tent areas.

Keywords: Kahramanmaras earthquakes, psychosocial problems, pro-social behavior, anti-social behavior, meaning attribution.

GİRİŞ

Büyük depremler sadece yeryüzünü sarsmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıyı, kurumları ve insanları da derinden etkiler. Bunlar büyük çaplı can ve mal kaybına neden olmanın yanı sıra altyapıya da zarar verirler. İş yerlerini ve evlerini kaybeden insanlar genellikle başka yerlere göç etmek zorunda kalır. Çoğu zaman, beklenmedik bir anda gelir ve insanların alışkın olduğu kuralları işlemez hale getirir, sistemleri krize sürükler. Deprem sonrası, risk, belirsizlik ve toplumsal hoşnutsuzluk artar; korku, kaygı ve tükenmişlik yaşamın bir parçası haline gelir. Kaygı ve depresyon belirtileri yaygınlaşır; geniş bir kitle Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ile karşı karşıya kalır (Tang, Deng, Glik, Dong ve Zhang, 2017)

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak meydana gelen çifte deprem, Türkiye’de 80 yılı aşkın sürenin en şiddetli depremi olmuştur ve yol açtığı hasar da bu ölçüde büyük olmuştur. Resmi rakamlara göre 50 binden fazla insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan başka şehirlere göç etmek durumunda kalmıştır. Türkiye’de en çok etkilenen şehirler, fay hattı üzerinde veya yakınında bulunan Kahramanmaraş, Malatya, Adıyaman ve Antakya olmuştur. Bölgenin nispeten düşük gelir düzeyi ve düşük gelirli insanların ucuz ve kalitesiz inşaat malzemeleri kullanması, hasarın boyutlarını büyüten faktörler arasında yer almıştır (Dal Zilio ve Ampuero, 2023; Hussain, Kalaycıoğlu, Milliner, vb. 2023).

Bu çalışma, 6 Şubat Depremleri'nin toplumsal etkilerini katılımcı gözlem ve görüşmeler yoluyla anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma, deprem anından itibaren geçen üç haftalık süre içinde bölgedeki depremzedelerin deneyimlerini, bir alan araştırması perspektifinden incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışma depremin toplumsal boyutlarını ve psiko-sosyal etkilerini ele alarak, Türkiye'deki politika yapıcılara ve deprem literatürüne daha geniş bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM VE ARAŞTIRMA SÜRECİ

Depremin üçüncü haftasında Nurdağı, İslâhiye, Hatay, Kahramanmaraş ve Elbistan'da büyük etki yaratan depremin psiko-sosyal etkilerini araştırmak üzere bölgedeki görüşmelere başladık. Bu görüşmeler, bölgede görev yapan yöneticiler, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve çadırlarda ya da konteynerlerde yaşayan depremzedelerle yapıldı. Katılımcıların çoğunluğunu oluşturan çadırlarda yaşayan depremzedeler ile yapılan görüşmeler, çadırların önünde ya da yanında gerçekleşti. Bunlar, Nurdağı, İslâhiye, Hatay, Kahramanmaraş ve Elbistan'daki yerleşim birimlerini içeriyordu. İstisnai olarak, İslâhiye'deki görüşmeler Konteyner Kent'te gerçekleştirildi. Ayrıca, depremzedelerden izin alarak, çadırlar ve konteynerler de araştırmacılar tarafından ziyaret edildi ve yaşam alanları yerinde gözlemlendi.

İlk görüşme depremin en çok zarar verdiği yerlerden olan Nurdağı'nda yapılmıştır. Bir akşam vakti çadırları önünde ateş yapmış 10-12 kişilik grubun yanına gidilmiş, selam verilmiş ve araştırmacılar kendilerini tanıtmışlardır. Taziye dileği sonrasında yaşadıklarını, duygu ve düşüncelerini bizimle paylaşmaları istenmiştir. İnsanlar zaman zaman gözyaşları içinde bizimle duygu ve düşüncelerini paylaşmışlardır.

Bölgeye gitmeden önce yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmış ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) yaşayan depremzedelerle nasıl iletişim kurulacağı konusunda deneyimli bir ruh hekiminden

görüş alınmıştır. Dolayısıyla görüşmeler esnasında asla hiçbir depremde konuşmaya zorlanmamış veya görüşme esnasında sözleri kesilmemiştir. Standart görüşme formlarındaki yaş, cinsiyet, eğitim vb. demografik sorular rahatsız etmemek için sorulmamıştır.

Görüşmeler bazen bir çadırın önünde bir depremde ile bazen de grup olarak yapılmıştır. Depremzedelerle yapılan bütün görüşmeler standart nitel görüşme formatının çok dışında duygusal bir atmosfer içinde gerçekleştirilmiştir. Görüşülen depremzedeler, büyük bir içtenlikle konuşmuş, araştırmacılar da duygusal bir atmosfer içinde onların sözlerini kesmeksizin notlarını almışlardır. Bu arada rahatsız etmemek için ses kaydı yapılmamıştır. Ayrıca depremzedelere dair hiçbir kimlik bilgisi toplanmamış, sadece özet notlar alınmıştır. Bir diğer ifade ile konunun hassasiyetinden dolayı görüşme ve katılımcı gözlem teknikleri oldukça esnek bir formda kullanılmıştır.

DEPREM ANINDA DURUM

6 Şubat tarihli ilk deprem saat 04.17’de olmuştur. Dolayısıyla insanları uykuda yakalamıştır. Görüşmelerimize katılanlar beklenildiği şekilde evlerinde uykuda olduklarını ve büyük bir şaşkınlık ve korku yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Birçok kişi sadece gece kıyafetleriyle kendilerini dışarı attıklarını ifade etmişlerdir. Çok sayıda depremde sarsıntının etkisiyle kapılarının sıkıştığını, dolayısıyla dışarı çıkmakta zorlandığını dile getirmiştir. Kendilerini dışarıya atanları ise sıfırın altında buz gibi soğuk bir hava ve yağmur karşılamıştır. Hatay’ın dağ yamacında yer alan görece zemini sağlam bir bölgesinde yaşayanlar ise, deprem sonrası yuvarlanan kayalardan dolayı zarar görmüşlerdir. Nitekim yola düşen bir otobüs büyüklüğüne yakın kayalardan birisi depremin 21. gününde halen yol şeritlerinden birini kapatmış halde duruyordu.

Bütün büyük depremlerde görüldüğü gibi, burada da insanların depreme karşı verdikleri ilk tepki *panik* olmuştur. Birçok depremde o

anı “*can pazarı*”, “*mahşer anı*” olarak tasvir etmiştir. O geceki yağmurlu havayı da bir depremde “*Gökler ağladı halimize*” diyerek anlatmıştır. Deprem sonrası tekbir getirdik. Allahu Ekber dedik. Ne yapacağımı bilemedim, şoka girdiğim için beni dışarı eşim çıkardı diyenler de olmuştur. Bazı yerlerde doğalgaz patlaması ve yangın nedeniyle yaşanan panik de insanların korku dolu anlar yaşamalarına neden olmuştur.

Akademik literatür deprem sonrasında hayatta kalanların ilk desteği yakınlarından aldığı ve komşuluk dayanışmasının güçlendiğini ortaya koyar (Bonanno, Brewin, Kaniasty, ve Greca, 2010). Nitekim alanda yapılan görüşmelerde depremzedeler, afetten sonra ilk müdahalenin komşuları tarafından yapıldığını ifade etmişlerdir. Görüşme yapılanların çok büyük bir bölümü *komşuluk dayanışmasının ne kadar kıymetli olduğunu* vurgulamış, deprem anında kapılarının sıkıştığını ve komşularının kapıyı kırarak kendilerini dışarı çıkardığını ifade etmiştir. Bir depremde “Eskiden komşumuzun ismini bilmiyordum. Oysa evden bizi komşumuz çıkardı” cevabını vermiştir.

NE HİSSETİLER?

Geçmiş araştırmalar, şiddetli afetlerden sonra yaşanan can kaybı ve yaralanmaların yarattığı ilk anda gelen panik ve travmaya vurgu yapıyorlar (Norris, et. all. 2002). Nitekim görüşme yapılan yaklaşık 40 yaşlarında bir depremde *nasıl korkunç bir şey olduğunu anlamak için yaşamak lazım; televizyondan dinlendiği gibi değil* diyor ve şöyle devam ediyor:

“İlk geceyi hatırlamak istemiyorum. Yerde yatıyordum. Şoka uğradım. Aklımız durmuş gibiydi. Can derdine düştük. Yaşamayanların anlaması mümkün değil. Panik halinde ölüm korkusu ile karşı karşıyaydık. Çocuklar ölecek diye korktum. Teyzemler öldü. Mahallenin yarısı öldü. Çıldırdı mahalleli”.

Bir başka depremde de “Gözünün önünde preslenen çocuğun” kendinde yarattığı dehşeti unutamadığını ifade etmiştir.

Diğer taraftan depremi yaşayan herkes aynı tepkiyi vermemiştir. Örneğin bir görüşmeci deprem sonrasında “*Hislerim kayboldu.*” cevabını vermiştir. Aynı depremzede “Deprem gecesini hatırlamıyorum. Yeni yatmıştım eşim çılgık atıyordu. Bu arada kapı sıkıştı. Yerdeydim. Çocukların yanına koştum. Depremin farkında değilim. Şok halinde. Hanımın peşinden gittim. Sadece can derdine düştüm. Çocuklar üşümesin diye kapatmaya çalışıyordum. Bütün duvar üstüme çöktü. Binaların arası ayrıldı. Gece kıyafetleri ile dışarı çıktık. Tekrar binaya girmişim.”

Yukarıda da ifade edildiği gibi, insanlar deprem sonrasında yaşadıkları kaos ve acıyı “*can pazarı*” ve “*mağşer yeri*” gibi ifadelerle tanımlamıştır. Hatay’da yapılan görüşmelerde deprem sonrası yardımların gecikmesine yönelik sitemler dile getirilmiştir. Bazı insanlar ise deprem anında hiçbir şey düşünemediklerini belirtmişlerdir. Ancak Allah’ın kendilerini unutmayaacağına inandıklarını ifade etmişlerdir.

DEPREM SONRASINDA HASAR VE KAYIP

Depremin yıkıcı etkisiyle, birçok ev ve işyeri hasar gördü ve birçoğu da tamamen yıkıldı. Bazı bölgelerde binaların hemen hemen tamamının yıkıldığı veya hasar gördüğü ifade edildi. Ayrıca, yıkılan evlerin ve dükkânların sigortası olmadığı da belirtildi. Örneğin, bir depremzede hem evinin hem de dükkânının yıkıldığını ve ikisinin de sigortasının olmadığını ifade etmiştir. Bazı depremzedeler, cep telefonlarından çektikleri fotoğraflarla mezarlıkların bile büyük ölçüde yıkıldığı gösterdiler. Benzer şekilde, bir vatandaş, kardeşinin aldığı evin borçlu olduğunu ve çocukların psikolojilerinin bozulduğunu ifade etti. Hasar tespitinde evlerin alt katlarının çürük, üst katlarının ise sağlam olduğu şeklinde kayıtlara geçtiğini belirtti.

Ziyaret ettiğimiz deprem bölgeleri en çok can kaybının olduğu yerlerdi. On binlerce can kaybının yaşadığı bölgelerde, çok sayıda asker, polis ya da öğretmen gibi devlet memurları da bulunduğu dile getirildi. Can kayıplarının yanında ciddi oranda kayıp vakası da kayıtlara geçerk-

en depremzedeler halen daha ulaşılamayan insanlar olduğu dile getirdiler. Bazı depremzedeler de ilk anlarda sadece can kurtarmaya odaklandıklarını, yaşadıkları şokun etkisiyle çıplak ayakla dolaştıklarını, bir süre sonra akrabalarının geldiğini ve durumun farkına varabildiklerini ifade ettiler.

KAYIPLARIN ETKİLERİ

Büyük depremler ağır kayıpları da beraberinde getiriyor. Örneğin bir araştırma (Goenjian, et. all. 2011) deprem sonrasındaki korkunç yaralanmaya, göçük altında kalmaya ve ölümlere tanıklık etmenin yarattığı korku ve dehşete vurgu yapıyor. Bu durum bütün depremzedeleri etkilemekle birlikte kadınlar ve çocuklarda daha fazla depresyon ve travma sonra stres bozukluğuna yol açmaktadır (Derivois, et. all. 2017; Kar, 2009; Ginige, Amaratunga ve Haigh, 2009; Fothergill, 1996). Nitekim bu araştırmada da depremin etkisi çok yoğun olarak gözlenmiştir.

İnsanlar, hem ekonomik hem de duygusal olarak zor bir dönemden geçmektedir. Bazı depremzedeler yürek burkan olaylara işaret ettiler. Yanında kocası ve 12 yaşındaki kızı ile içini döken bir depremzede kadın, kardeşinin çocuklarının ölüm haberini almış ve yıkılmış durumdaydı. Sık sık ağlayarak anlattı yaşadıklarını. Bu arada kardeşinin borçla aldığı evinin yıkıldığını söyledi.

Daha önce mezarlığa gitmekten korktuğunu söyleyen bir başka depremzede ceset taşıdığını belirtti. Öte yandan enkaz altında kalan iş yeri, hırsızlar tarafından soyulan bir depremzede de borçlarını nasıl ödeyeceği kaygısını taşıdığını ifade etti. Bir başka depremzede, hasar tespit çalışmalarında yaşanan sıkıntıya vurgu yapmış ve özellikle bölgeyi bilmeyen bazı görevlilerin hatalı kayıt tuttuğuna dikkat çekmiştir.

AFET YÖNETİMİ

Gölcük merkezli 1999 depreminin arkasından yapılan bir araştırma deprem sonrasında Kızılay'a ve bugünün AFAD'ı ile benzer fonksiyonlara

sahip Sivil Savunma Teşkilatına yönelik büyük bir güven kaybı yaşandığını ortaya koymuştur (Bozkurt, 1999). 2023 depremi sonrasında Kızılay ve AFAD eleştirilen kurumların başında gelmiştir. Nitekim gelen eleştirilerin etkisiyle Kızılay başkanı istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bir araştırma (Alexander, 2010) İtalya’da L’Aquila depreminin sonuçlarını ve İtalyan hükümetinin afet yönetimi politikalarını incelemiştir ve İtalyan hükümet politikasının yetersizliğini ve artan kırılganlıktaki rolünü ortaya koymuştur. Özellikle kamu görevlileri ile gönüllü/sivil toplum örgütlerinin koordine çalışmamasından kaynaklanan yönetim sorunları kritik saatlerde etkili müdahaleyi zorlaştırmakta ve hasarın boyutunu büyütmektedir (Tierney, 2012).

Deprem bölgesinde görüşülen AFAD yetkilisine göre, ilk günlerde özellikle Antakya’da yıkılan evlerin molozları yolları kapattığı için, bölge halkı için bir başka sorun haline gelmiştir. Ayrıca deniz kumu, düz demir, kolon kesme ve zemin özelliklerinin yıkımı artırdığını ifade etmiştir.

Deprem sonrası koordinasyon sorunu en çok dile getirilen konu olmuştur. Koordinasyon sadece vatandaşın değil, aynı zamanda bölgede görev yapan kamu görevlilerinin de ilk dile getirdiği sorundur. Bir AFAD yetkilisi ise bu konuda “sorumluluk bizde yetki mülki idare amirlerinde” cevabını vermiştir. Örneğin boşa duran bir kepçeyi benim kullanabilmem oradaki mülki idare amirinin iznine bağlıdır; bazen izin almak uzun zaman alabiliyor cevabını vermiştir.

Arama kurtarma gibi zamanla yarışılan bir işte en küçük gecikme ölümle sonuçlanabilmektedir. Görüşülen bazı AFAD yetkilileri, sınırlı sayıdaki çalışanlarının bu büyük felakete yetişemediğini dile getirmiş ve AFAD’ın Cumhurbaşkanlığına bağlanmasını önermiştir.

Diğer taraftan Elbistan’da bir gönüllü ayağına toz değmeyen ve deprem bölgesinde takım elbiseyle gezen AFAD yöneticilerinden şikâyet etmiştir. Özellikle bazı AFAD yöneticilerinin yönetim becerilerindeki

yetersizlikler, etkin müdahale edememeleri şikâyet konularının başında gelmiştir.

Yine bazı depremzedelerin yardım faaliyetlerini istismar ettiğini, diğer depremzedeler dile getirmiştir. Şöyle ki, çocuğu olmayan kimi depremzedelerin çocuk bezi alarak stoklamalarından rahatsız olmuşlardır.

TOKİ'nin bölgede yaptığı evlerin yıkılmamış olması umut vericidir. Binalar mühendislik hesaplarına uygun yapıldığı takdirde, depremin hasarının gelecekte azaltılması mümkündür.

YAĞMACILAR

Afetlerden sonra ortaya çıkan anti-sosyal davranışlar (yağmacılık ve suç) akademik literatürde sıkça araştırılan konulardan birisi olmuştur. Afet dönemlerinde hiç görülmedik ölçüde pro-sosyal davranışın (toplumsal dayanışmanın) artmasının yanında az da olsa yağmalamanın ortaya çıktığı gözlenmiştir (Barsky, Trainor ve Torres, 2006; Frailing, ve Harper, 2017). Bazı araştırmacılar (Quarantelli, 1994) böyle dönemlerde ortaya çıkan yağmalama ve anti-sosyal davranışları «afet mitleri» olarak adlandırmaktadır.

Nitekim ilk iki günde ortaya çıkan yağmacılar hakkında medyada çok fazla haber yapılmıştır. Bileziklerini almak için depremzede kadınların kollarını kesme hikâyeleri bazı görüşmeciler tarafından da anlatılmıştır. Suriyeli bir genç “Biz enkazdan adam çıkardık. Bizi hırsız sandılar ve dövdüler” diye şikâyetini dile getirmiştir. Yine bazı Suriyeli kadınlar “Depremden sonra hırsızlık yapanlar oldu. Biz yapmadık. Çünkü günah. Allah cezanı veriyor” demişlerdir.

KURTARMA/YARDIM FAALİYETLERİ

Nurdağı ve Hatay'da arama kurtarma ekiplerinin ikinci günün sonunda geldiği ve yolların kapalı olduğu ifade edilmiştir. Bu arada yakın şehirlere gelenler olmuştur. Bir depremzede ilk günlerde her taraftan

ambulans ve siren sesleri çınlıyordu diyerek o günleri tasvir etmiştir. Giyecek ve diğer yardım malzemelerinin ilk günlerde genellikle yardımseverler tarafından sağlandığı ifade edilmiş; her yerin enkaz olduğu ve keçeğin bunlara yetişemediği de dile getirilmiştir.

İlk gün müdahale yapılmadığı için insanlar bazı yakınlarını kendileri çıkarmışlardır. Antakya'da AFAD'ın iki gün sonra geldiği ve ihmallerin çok olduğu ve bazı AFAD yetkililerinin yeterince özenli olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca, üç gün boyunca bir çocuğun molozda yattığı ve vinç gelmediği için kurtarılamadığına dikkat çekilmiştir. İlk günlerde keçe ve benzeri araçların yetersiz kaldığı ve çadırların ikinci gün akşamı geldiği; komşuların hızla eksiklikleri tamamladığı ve birbirlerine yardımcı oldukları ifade edilmiştir.

Birçok insan, T.C. kimlik numaralarıyla yardım aldıklarını belirtiyor. Deprem sonrasında bazı belediyelerin yardımlarını şükranla anıyorlar. Özellikle bir ilçe belediye başkanının ceketini çıkartıp Nurdağı'nda elektrik tesisatını kendi çekmesi insanları etkilemiş. Ancak depremin büyüklüğü ve ilk günlerdeki arama kurtarma ekiplerinin yetersizliği en çok şikâyet edilen konuların başında geliyor. Bazı yerlerde birden fazla aile aynı çadırı paylaşmaktadır. Bazı depremzedeler de bir an önce konteyner kente çıkmayı arzu ettiklerini dile getirmişlerdir.

Ayrıca çok sayıda insanın evi ile birlikte işyerinin yıkılması, onları ekonomik olarak da zora sokmuştur. Depremden önce iş olanakları daha fazlaydı ancak şimdi işsizlik oranı yükseldi diyorlar. İşsizlik oranının artması ve ekonomik sıkıntılar, insanların bu yardımlaşma kültürüne daha da bağımlı hale gelmelerine neden oldu. Hasar tespiti sürecinde insanlar, evrak işleriyle uğraşmak zorunda kaldık ve taşıma ücretleri çok arttı diyorlar. Devletin yıkılan evlerin arsalarına el koyabileceği söylentisi de endişe yaratmıştır.

ÖNCESİ VE SONRASI FARKLAR

Deprem sonrasında insanların hayatları dramatik biçimde değişmiştir. Deprem öncesinde rahat ve huzurlu bir yaşam sürdürdüğünü belirten insanlar, deprem sonrasında her şeyin değiştiğini dile getirmişler, evsiz kalmış ve temel ihtiyaçlarını bile yardımlarla karşılayabilir hale gelmişlerdir.

Birçok insan, deprem sonrası yaşadığı travmalar nedeniyle duygusal olarak da çok zor zamanlar geçirmiştir. İlk günlerde herkes çok ağladığını ancak bazıları zamanla duygusuzlaşmaya başladığını ifade ettiler. Yaşadıkları kayıplar ve zorluklar nedeniyle eskisi gibi olamadıklarını dile getirmişlerdir.

Yaşanan büyük *felaketin insanları yakınlaştırması* en sık tekrar edilen konu olmuştur. Küs olan komşular barışmış ve birbirlerine kardeş gibi davranmaya başlamışlardır. Afetlere maruz kalan insanlar arasında ortaya çıkan “biz” duygusu bazı araştırmacılar tarafından bir tür “toplumsal kimlik” olarak değerlendirilmiştir (Drury, Cocking, ve Reicher, 2009; Drury, J., Brown, R., González, R., ve Miranda, D. (2016).

Deprem sonrasında çocuklar da zor zamanlar geçirmiştir. Okullar kapanmıştır. Maraş'ta bir baba gönüllülerin çocukları mutlu etmek için getirdiği oyuncakların çocuklarını “*dilenciliğe alıştırdığı*”ndan şikâyet etmişlerdir. Çadır Kent'e oyuncak dağıtanlar geldiğinde kendi çocuğunun da oyuncak almak için koşmasından mutlu olmadığını ifade etmiştir. Ancak, çocukların hayırsever insanlar tarafından dağıtılan oyuncaklardan oldukça hoşnut olduğu gözlenmiştir.

Diğer taraftan deprem sonrasında insanların “*varoluşsal güvenlik duygusu*” derinden sarsılmıştır. Aralarındaki sosyal bağları güçlendirerek yaralarını sarma çabası içinde oldukları gözlenmiştir.

Depremzedeler sık sık kaybettikleri yakınlarını/arkadaşları ve evlerini düşündüklerini, şimdi ne olacak, biz ne yapacağız, nasıl yaşayacağız, nasıl evlerimizi yeniden kuracağız sorularını sorduklarını ifade etmişlerdir. Yine betonarme evlere girmekten korktuklarını belirtmişlerdir.

PSİKOLOJİK ETKİLER

Geçmişte depremzedeler arasında yapılan bir araştırma kadınların %55,2'sinin ve erkeklerin %33,4'ünün TSSB ile mücadele ettiğini bulmuştur. Naeem ve diğerleri (2011) tarafından yapılan bir meta-analiz, depremler sonrası TSSB gelişimi için risk faktörlerini araştırmıştır. Afetlerin psikolojik etkileri konusunda yapılan farklı araştırmalar (Tang, Deng, Glik, Dong ve Zhang, 2017; Xu ve Song, 2011; Ginige, Amaratunga ve Haigh, 2009; Ticehurst et. all. 1996) depremzedeler arasında TSSB'nin boyutlarını incelemiştir. Bu araştırmaların bulgularına göre kadınlar, çocuklar, yaşlılar, eğitim ve gelir düzeyi düşük olanlar daha fazla riskle karşı karşıyadır.

Kahramanmaraş merkezli depremler de, insanların hayatlarında köklü değişikliklere yol açarak psikolojik sıkıntılara neden olmuştur. Depremden önce düzgün bir hayatları olan insanlar, deprem sonrasında yaşadıkları kayıplar nedeniyle *stres, korku ve depresyon* şikâyetleri dile getirmişlerdir. Bazı insanlar, kaybettiklerini geri getirmenin imkânsız olduğunu ve hayatlarının anlamını yitirdiğini düşünmekte.

Deprem sonrasında *uykusuzluk, kaygı, korku, sinirlilik, saldırgan davranışlar, ilgi isteme, konsantrasyon sorunları, unutkanlık, anlamsızlık ve boşluk duygusu* gibi psikolojik belirtiler görüşmelerde sıklıkla ifade edilmiştir.

Ayrıca, deprem sonrasında görülen kayıpların etkisiyle bağırsak sorunları gibi fiziksel sağlık sorunlarını arttığının söyleyenler de olmuştur.

Depremden kurtulan insanlar, yıkılan evlerine bakarak geçmişteki hayatlarına özlem duymaktadırlar. Ancak, deprem sonrasında kiminle veya neyle mücadele edeceklerine dair *belirsizlik* hissi nedeniyle psikolojik olarak zorlanmaktadırlar. Ayrıca, kaybettikleri yakınları ve dostları nedeniyle *acı* çeken insanlar da çoktur.

Deprem sonrasında psikolojik destek almayan insanlar, yaşamlarına devam etmekte güçlük çekmektedirler. Bu nedenle, *psikolojik destek* hiz-

metleri deprem sonrası dönemde büyük önem taşımaktadır.

Görüştüğümüz depremzedeler profesyonel anlamda psikolojik destek almadıklarını ifade etmişlerdir. Bu dönemde depremzedelerin en büyük desteği kendi aralarında güçlenen bağları olmuştur.

Diğer taraftan akrabalarının yanına taşınan bir aile gittikleri yerde akrabalarından iyi muamele görmedikleri için akrabalık kurumuna güven duygusunu kaybettiğini ifade etmiştir. Ancak, birçok insan deprem sonrasında *güven sorunu* yaşadığını dile getirmiştir.

DEPREMİ NASIL YORUMLUYORLAR?

Deprem sonrasında öğrenilenler arasında *yapı denetiminin önemi* ve *imar barışı* konusundan şikâyet dile getirilmiştir. Yapılan hataların binaların yıkılmasına neden olduğu belirtilirken, mühendislerin yaptığı binaların sağlam kaldığı ancak yetkin olmayan müteahhitlerin yaptığı binaların çöktüğü ifade edilmiştir. Az sayıdaki depremzede *bilim insanlarının uyarılarını dikkate almamanın ve denetimsiz yapıların ciddi sonuçları olabileceğini* gösterdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, yapı denetiminin önemi vurgulanırken, sorumluların yapı denetimini düzgün yapmayanlar ve ruhsat verenler olduğu ifade edilmiştir.

Diğer taraftan bazı araştırmalar (Furedi, 2007) Orta Çağ’da depremler ve volkanik patlamaların insanların günahlarına karşı ilahi öfkenin işaretleri olarak yorumlandıklarına vurgu yapar. 2011 Van depremi sonrasında yapılan bir araştırma (Doğulu, Karancı, ve İkizer, 2016), dini bağlılığın çaresizlik duygusunu ile kayıpların acısını azaltabileceğini dile getirir. Nitekim bu araştırmanın bulguları da depremin insanların dini bağlılığı ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Görüşmeler esnasında birçok kişi Allah’tan korkmak gerektiğine vurgu yapmıştır.

Diğer taraftan bu soruya “*Dünya boş, her şey anlamsız*” cevabını verenler de var. Bir diğer ifade ile *depreme atfedilen anlam kişinin eğitim,*

gelir ve dini bağıllığına göre değişmektedir. Bir diğer ifadeyle depremzedelerin depremi yorumlama şekillerinde bir homojenlik gözlenmemiştir. Diğer ülkelerde de eğitim düzeyleri arttıkça depremi tabiat kuralları ile açıklama eğilimi artarken, eğitim gerilediğinde depremi tanrının bir cezası olarak görenlerin oranları artmaktadır.

Bölgeden eğitimlilerin ve varlıklarının önemli bir kısmının ayrılmış olması çadırlarda kalanların çoğunluğunun görece daha düşük eğitim ve gelir düzeyinden gelmeleri, depremi kendileri için Allah'ın bir cezası olarak görenlerin oranını yükseltmiş olabilir. Nitekim görüşme yapılanların çoğunluğu “*Biz azdık, dünya malına çok düştük, Allah da cezamızı verdi*” şeklinde depremi yorumlamıştır.

Göçmenler arasında ise, namaz kılmayan insanlar veya *günah işleyenlerin depremin sebebi olduğunu* düşünenler çoğunluktadır. Bazı insanlar da *depremin sadece bir takdir-i ilahi olduğunu* kabul ediyor ve *bu bizim imtihanımız* diyorlar. Elbette görece eğitim düzeyi daha yüksek depremzedeler ise depremin işini düzgün yapmayan yöneticilerin, müteahhitlerin hatası olduğunu ifade etmişlerdir.

Depremzedelerin bazıları, *depremin kendilerine dinlerine yeniden bağlanma fırsatı verdiğini* ifade ediyorlar. Müteahhitlerin, mühendislerin, gerekli denetimleri yapmayanların sorumluluklarını kabul etmekle birlikte çoğunluk “*Bu deprem bir kader. . Allah'tan geldi. Kabul ettik*” diyorlar. Devlet tarafından yapılan maddi yardımın yetersiz olduğunu ifade edenlerin yanında Kahramanmaraş'ta Sütçü İmam Üniversitesi'nin bahçesinde Azerbaycan amblemlili çadırda kalan bir depremzede şu cevabı vermiştir:

“Allah devletin yokluğunu vermesin. Bize iyi bakıyorlar. Bizim insanımız süper. Dünyadan destek geldi. Devlet baba sağ olsun. Bizim devletimiz dünyaya yardım etti. Onlar da şimdi bize yardım ediyor. Küçük esnafım. Dini unuttuk. Deprem bize dinimizi hatırlattı. Malım gitti. Üzüntü yok. Moral bozukluğu yok. Yalan dünya. Biz azdık. Kudurduk. Cezamızı çekiyoruz”.

Aynı zamanda bir teselli de içeren bu ifadelerin yanında görüşme yapılan depremzedelerin çok büyük bir bölümünde derin bir *keder*, *gelecek kaygısı* ve çöküntünün işaretleri beden dillerinde gözlenmiştir.

DEPREM SONRASINDA GÖÇ VE AYRIMCILIK

Bölgeden çok sayıda insan göç etmiştir. Yerli halk öncelikle akraba ve yakınlarının olduğu diğer şehirlere giderken, Suriyelilerin bir bölümü de ülkelerine dönmüşlerdir. Ancak göç edenleri tanıyan hem yerli halk, hem de Suriyeli göçmenler, gidenlerin çoğunun geri geleceklerini ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan bir depremzede Manisa'ya gittiğini ama geri dönmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu durumu “Bülbülü altın kafese koymuşlar yine vatan demiş” diyerek açıklamıştır.

Bazı gönüllülerle yapılan görüşmelerde, deprem sonrası “göçmen düşmanlığının” artışına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Suriyeliler hakkında çeşitli söylentilerin yayıldığı ve ölen depremzedelerin altın bileziklerinin çalındığına dair iddiaların ortaya atıldığı belirtilmiştir.

Diğer taraftan deprem sonrasında bazı göçmenlerin de arama/kurtarma çalışmalarına katıldığı dile getirilmiştir. Büyük *krizler ve afetlerden sonra dünyada genelde ayrımcılık eğilimleri artar*. Deprem sonrasında görüşme yapılan Antakya, İslâhiye, Nurdağı, Kahramanmaraş ve Elbistan gibi bölgelerde *yerli halkta göçmenlere yönelik büyük bir öfke* gözlenmiştir. Örneğin bazı yerli depremzedeler “Suriyeliler bizden iyi yaşıyor. Suriyelilere ev vermişler. Suriyelilere destek verildi. Konteyner verildi” gibi iddiaları dile getirmişlerdir. Hatta aynı çadır bölgesinde kalanlar Hatay'da Suriyelilere verilen bazı çadırları zorla ellerinden aldıklarını, onların da güvenlik güçlerini çağırmak zorunda kaldıklarını biraz da övünerek anlatmışlardır.

Kahramanmaraş'ta görüşme yapılan bazı depremzede göçmen kadınlar ayakkabı yardımı almak için gittiklerini, kendilerine vermediklerini/azarlandıklarını dile getirmiştir. Bu arada bunları söyleyen kadınların ayaklarında gerçekten ayakkabı olmadığı da gözlenmiştir.

ÇOCUKLAR VE EĞİTİM

Akademik araştırmalar (Peek, 2008) afetlerin olumsuz etkileri açısından en fazla risk altındaki grupların başında çocukların geldiğini ifade etmektedir. Çünkü çocuklar fiziksel ve psikolojik olarak yetişkinlere göre daha savunmasızdırlar ve özel ihtiyaçları vardır.

Alanda görüşme yapılan ebeveynler bir taraftan kendi yaralarını sarmaya çalışırken diğer taraftan çocuklarının eğitimlerinin aksamasına üzüldüklerini ve çocuklarının masraflarını nasıl karşılayacaklarını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Görüşmelerde, depremin çocuklar üzerindeki etkisini anlatmak için deprem gününden itibaren (3 haftadır) adırdan çıkamayan 13 yaşında bir kız çocuğunu örnek gösterdiler. Ailelerinin yanında konuştuğumuz çocuklardan bazıları ise depremde hayatını kaybeden öğretmenlerini ve arkadaşlarını gözyaşları içinde anmışlar ve depremin hala rüyalarına girdiğini ifade etmişlerdir.

Bazı ebeveynler çocuklarının davranışlarının değiştiğine ve psikolojilerinin bozulduğuna dikkat çektiler. Örneğin sakinken öfkeli hale gelen ya da annelerinin yanından ayrılamayan sürekli anne beni yalnız bırakma diye bağıran çocukların olduğunu belirttiler. Bir başka ebeveyn ise gece çadırdan yatarken korkudan çocuklarının montlarını çıkarmadıklarını ifade etmiştir.

Tıpkı kadınlar gibi kız çocukları da erkek çocuklarına göre depremden daha fazla etkilenmiş görünmektedir. İslâhiye’de “*Gerçek hayatta mıyız?*” diye soran 12 yaşındaki Esra’nın sorusu çocukların *yaşanan travmaya anlam verme arayışını* ifade etmektedir.

GELECEK KAYGISI

Benight ve Bandura’nın (2004) algılanan sosyal bilişsel teorisi, algılanan öz-yeterliliği travma sonrası iyileşme sürecinde odak noktasına koyar. Bireylerin kendilerine ya da geleceğe ilişkin algıları deprem sonrası süreçte ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmada hayati bir rol oynar.

Görüştiğimiz depremzedelerin en büyük sıkıntıları arasında “*gelecek kaygısı*”nın öne çıktığını gözlemledik. Çünkü birçoğunun hem evi hem de iş yeri yıkılmış, iş yerlerindeki mallar zarar görmüş ya da bazı durumlarda ilk günlerde yağmalanmıştır. Ruh hali oldukça bozulan birçok depremzede, “Geceleyin uyuyamıyoruz, evimizi özledik, sabahın gelmesini dört gözle bekliyoruz, hatta çadırda bile sarsıntılardan korkuyoruz” şeklinde ifade ediyorlar.

Böyle dönemlerde devletin koruyucu eline insanlar hiç olmadığı ölçüde muhtaçtırlar. Gerektiğinde ülkenin geri kalanının fedakârlık yaparak eldeki kaynakların depremzedelerin yaralarının sarılmasına aktarılması, bu insanların acılarını hafifletecek ve ülkelerine bağlılığını güçlendirecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yaşanan 6 Şubat depremleri büyük bir şok ve *korku* yaratmış, bölge insanını derinden etkilemiştir. Depremzedeler, evlerini ve sevdiklerini kaybetmenin üzüntüsünü yaşarken, aynı zamanda yaşam koşullarının da zorluğuyla mücadele etmektedirler. Deprem sonrasında hem depremi yaşayanlar arasında hem de Türkiye genelinde büyük bir *dayanışma* ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle ilk birkaç gün küçük de olsa anti-sosyal davranışlar da gözlenmiş ve kısa sürede kontrol altına alınmıştır.

Afet sonrasında *koordinasyon sorunu* en çok dile getirilen konu olmuştur. Depremzedelere yönelik hizmetlerin *hızlı ve etkili bir şekilde yürütülmesi*, insanların hayatlarını yeniden inşa etmelerine ve geleceğe umutlu bakmalarına yardımcı olacaktır. Alanda çalışan görevliler ile sivil toplum örgütleri arasında etkili iletişimin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Zaman ilerledikçe, gönüllü kuruluşların depremzedelere yönelik ilgilerinin azalacağı ve kendi işlerine geri dönecekleri beklenmektedir. Ancak depremzedelerin normal hayatlarına dönmeleri çok daha uzun bir zaman alabilir. Kamu, depremzedelere sağlayacağı hizmetlerin planlamasını bu durumu göz önünde bulundurarak yapmalı ve depremzedeler normal hayatlarına dönene kadar ihtiyaçları, imkânlar ölçüsünde karşılanmalıdır

Ayrıca depremzedelerin ruh halinin bilinmesi ve buna *uygun bir iletişim dili*, açılan yaraların kapanmasını hızlandıracaktır. Deprem travmasını yaşayan kitle homojen değildir. Ancak depremzedelerin çoğunluğu *acılı, endişeli, öfkeli ve çökmüş* durumdadır. Görüşme yapılanların çok büyük bir bölümü (göçmenler dâhil) Tanrının gücünün sonsuzluğuna sığınmış mütedeyyin insanlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda devletin koruyucu eline en çok ihtiyaç duydukları dönemdeyler.

Toplumsal dayanıklılığın artırılmasında güçlü sosyal bağlar son derece önemlidir (Norris et. al., 2008; Bozkurt et.al., 2022). Bu amaçla psikolojik ve toplumsal destek güçlendirilmelidir; depremzedelere yönelik profesyonel terapistler tarafından psikolojik destek verilmesi, yaşadıkları deneyim hakkında bilgilendirilmeleri, stresle başa çıkma becerileri kazandırılması yaşadıklarının travmanın etkisinden çıkmalarına katkı sağlayabilir.

Ayrıca toplumsal destek gruplarının oluşturulması da teşvik edilebilir. Sahada farklı cemaat/ derneklerden çok sayıda gönüllü vardır. Bunların iyi niyetli olmaları yeterli olmayabilir. Travma yaşamış insanlarla nasıl konuşulacağını bilmeleri verdikleri hizmetin kalitesini iyileştirecektir. Hem profesyonel destekler hem de depremzedelerin hayatlarını ekonomik açıdan idame ettirebilmeleri için gerekli ekonomik destekler normalleşme sürecinde önem taşımaktadır. Planlama olabildiğinde uzun vadeli ve sürdürülebilir olmalıdır.

İnsanlar değiştirmeyeceklerini düşündükleri sorunlar karşısında ruh sağlıklarını korumak için inkâr (sorunu yok saymak) yoluna gitmektedirler; dolayısıyla mevcut riskleri kısa sürede unutmaktadır. Oysa Türkiye deprem bölgesidir. Gelecekte depremlerin hasarının azaltılması bir *afet kültürünün oluşturulması* teşvik edilmelidir. Elbette hepsinden önemlisi yaşanan konutların bilim insanlarının görüş ve önerileri doğrultusunda dönüştürülmesi gelecekteki kayıplarımızı minimize edecektir.

Kaynakça

- Alexander, D. (2010). The L'Aquila Earthquake of 6 April 2009 and Italian Government Policy on Disaster Response. *Journal of Natural Resources Policy Research*, 2(4), 325-342.
- Barsky, L. E., Trainor, J., & Torres, M. R. (2006). Disaster realities in the aftermath of Hurricane Katrina: Revisiting the looting myth. *Natural Hazards Review*, 7(4), 127-140.
- Benight, C. C., & Bandura, A. (2004). Social cognitive theory of posttraumatic recovery: The role of perceived self-efficacy. *Behaviour research and therapy*, 42(10), 1129-1148.
- Bonanno, G. A., Brewin, C. R., Kaniasty, K., & Greca, A. M. (2010). Weighing the costs of disaster: Consequences, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(1), 1-49.
- Bozkurt, V., Kaya, H., Göka, E., & Öngen Bilir, K. B. (2022). The Mental Health of a Society in Crisis: Complaints of Depression and Anxiety. *İstanbul University Journal of Sociology*, 42, 153-170. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/75911/1253691>
- Bozkurt, V. (1999). *Deprem ve Toplum*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dal Zilio, L., & Ampuero, J.-P. (2023). Earthquake doublet in Turkey and Syria. *Communications Earth & Environment*, 4, 71.
- Derivois, D., Cénat, J. M., Joseph, N. E., Karray, A., & Chahraoui, K. (2017). Long-term outcomes among child and adolescent survivors of the 2010 Haitian earthquake. *Depression and Anxiety*, 34(11), 964-971.
- Doğulu, C., Karancı, A. N., & İkizer, G. (2016). How do survivors perceive community resilience? The case of the 2011 earthquakes in Van, Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 16, 108-114.
- Drury, J., Brown, R., González, R., & Miranda, D. (2016). Emergent social identity and observing social support predict social support provided by survivors in a disaster: solidarity in the 2010 Chile earthquake. *European Journal of Social Psychology*, 46(2), 209-223.
- Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). Everyone for themselves? A comparative study of crowd solidarity among emergency survivors. *British Journal of Social Psychology*, 48, 487-506.
- Fothergill, A. (1996). Gender, Risk, and Disaster. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 14(1), 33-56.
- Frailing, K., & Harper, D. W. (2017). Crime and Hurricanes in New Orleans. In *The Oxford Handbook of Offender Decision Making* (pp. 539-562).
- Furedi, F. (2007). The changing meaning of disaster: Policy and politics for 'natural' disasters in the UK. *Area*, 39(4), 482-489.

- Ginige, K., Amaratunga, D., & Haigh, R. (2009). Mainstreaming gender in disaster reduction: why and how? *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 18(1), 23-34.
- Goenjian, A. K., Roussos, A., Steinberg, A. M., Sotiropoulou, C., Walling, D., Kakaki, M., & Karagianni, S. (2011). Longitudinal study of PTSD, depression, and quality of life among adolescents after the Parnitha earthquake. *Journal of Affective Disorders*, 133(3), 509-515.
- Hussain, E., Kalaycıoğlu, S., Milliner, C. W. D., et al. (2023). Preconditioning the 2023 Kahramanmaraş (Türkiye) earthquake disaster. *Nature Reviews Earth & Environment*, 4, 287-289.
- Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5(1), 5-11.
- Naeem, F., Ayub, M., Masood, K., Gul, H., Khalid, M., Farrukh, A., ... & Hughes, J. (2011). Prevalence and psychosocial risk factors of PTSD: 18 months after Kashmir earthquake in Pakistan. *Journal of Affective Disorders*, 130(1-2), 268-274.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981-2001. *Psychiatry*, 65(3), 207-239.
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., et al. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1-2), 127-150.
- Peek, L. (2008). Children and Disasters: Understanding Vulnerability, Developing Capacities, and Promoting Resilience—An Introduction. *Children, Youth and Environments*, 18(1), 1-29.
- Quarantelli, E. L. (1994). Looting and antisocial behavior in disasters. *Preliminary Paper*, 205, 1-12.
- Tang, B., Deng, Q., Glik, D., Dong, J., & Zhang, L. (2017). A meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder (PTSD) in adults and children after earthquakes. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1537.
- Ticehurst, S., Webster, R. A., Carr, V. J., & others. (1996). The psychosocial impact of an earthquake on the elderly. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 11, 943-951.
- Tierney, K. (2012). Disaster governance: Social, political, and economic dimensions. *Annual Review of Environment and Resources*, 37, 341-363.
- Xu, J., & Song, X. (2011). Posttraumatic stress disorder among survivors of the Wenchuan earthquake 1 year after: prevalence and risk factors. *Comprehensive Psychiatry*, 52(4), 431-437.